

RESEARCH NOTE

नेपाली भाषामा फारसी, अरबी र तुर्की भाषाको प्रभाव

प्रकाश ए. राज

भारतीय उपमहाद्वीपमा अरब, तुर्क अफगानहरूको शासन शुरूभएपछि यसका विभिन्न भागमा राजभाषाको रूपमा अरबी, फारसी र उर्दूको प्रयोग हुन थाल्यो। हाल पाकिस्तानमा रहेको सिन्धमा सर्वप्रथम अरब शासन स्थापना भएपछि अरबी भाषाको प्रभुत्व स्थापना भयो। पश्चिमोत्तर सीमाबाट उपमहाद्वीपमा प्रवेश गर्नेहरू धेरै जसो तुर्की र फारसी भाषी थिए। त्यसताका यस उपमहाद्वीपको उत्तरी भागमा बोलिने हिन्दीका भाषिका र नवागन्तुकहरूले बोल्ने तुर्की र फारसी भाषाका सम्मिश्रणले गर्दा उर्दू भाषाको निर्माण भयो। उर्दू भाषा तुर्क भाषाको शब्द हो र यसमा फारसी र अरबीका समेत अनेक शब्द घुसेका छन्। तैपनि आधारभूत भाषाको संरचना हेर्ने हो भने यो हिन्दी जस्तै छ। मुगल साम्राज्यको अन्तिम कालतिर उर्दूको प्रभाव क्षेत्र उत्तरभारतमा मात्र नभई दक्षिणमा हैदरावादसम्म पनि पुग्यो। फारसी भाषा संस्कृतसँग नजिक र एउटै भाषा परिवारको भाषा हो भने अरबी र तुर्की एकदम बेग्लै भाषा परिवारका सदस्य हुन्।

नेपाली भाषाको वर्तमान रूप कायम हुने सिलसिलामा उत्तर भारतबाट तत्कालीन प्रशासनद्वारा आयातीत अनेक शब्दहरूले प्रवेश पाए। अनेक शब्दले ता संस्कृत मुलका शब्दलाई नै हटाएर आफ्नो प्रभुत्व जमाउन सफल भए। अरबी भाषाबाट आएका 'कागत', 'कलम' र 'किताब'लाई यस्ता उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ। हाल लिखित भाषामा 'पुस्तकालय' शब्दमा 'पुस्तक' शब्द नै प्रयोग भएता पनि 'पुस्तक' शब्दभन्दा 'किताब' शब्द नै बढी प्रचलित छ। तुर्की भाषाबाट आएका शब्दहरूमध्ये 'सिपाही', 'कालो', 'चक्कु', 'तोप', 'कैची' लाई लिन सकिन्छ।

भारतमा शासन गर्ने मुगलहरू हाल मध्य-एशियाको उज्बेकिस्तानबाट आएका तुर्की भाषी थिए। सम्राट बाबरले आफ्नो आत्मकथा "बाबरनामा" तुर्की भाषामा लेखेतापनि पछि मुगलहरूले फारसी भाषा अपनाए र मुगल दरबारको भाषा फारसी हुन पुग्यो। मुगल साम्राज्यको अन्त हुने बेलासम्म उर्दूले पनि निकै प्रभाव जमाई सकेको थियो।

नेपालको एकीकरण अभियान शुरू गर्नु अगाडी तीर्थयात्रा गर्न हिन्दुहरूको पवित्र तीर्थस्थल काशीमा पृथ्वीनारायण शाह जाँदा औरंगजेवले विश्वनाथको मन्दिर तोडेको केही

दशकमात्र भएको थियो र अहल्यावाइले नयाँ मन्दिर बनाईसकेका थिइनन्। त्यसपछि डेढ शताब्दीसम्म उत्तर भारतभरी उर्दू भाषाको प्रभाव रही रह्यो। नेपालमा पनि त्यसको प्रभाव पर्नु स्वाभाविक थियो। राजा सुरेन्द्रका छोरा त्रैलोक्य विक्रमलाई भन्ने गरिएको "वलेट महाराज" शब्द वलीअहदबाट बनेको हो। यसैगरी राजाका छोरालाई फारसी शब्द 'शाहजादा' अर्थात शाहबाट जन्म भएको भनी राजाकी छोरीलाई 'शाहजादी' भन्ने शब्दको उपयोग हुन थाल्यो। अभैसम्म 'शाही जंगी अड्डा' भन्ने उर्दू शब्दको प्रयोग हुँदैछ। "राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान"मा शाही शब्दको सट्टा 'राजकीय' शब्दको प्रयोग भएतापनि 'शाही सेना'मा उर्दूबाट आएको शब्द "शाही"को प्रयोग हुन्छ।

अत्यधिक संख्यामा नेपालीहरूको नाममा प्रयोग हुने शब्द 'बहादुर'को उद्गम पनि उर्दूबाटै भएको हो। यसैगरी 'जंगबहादुर' र 'शमशेर' दुवै उर्दू शब्द हुन्। 'बहादुर' शब्द तुर्कीबाट र उर्दू भई नेपालीमा आएको हो। 'बवर शमशेर जंग बहादुर' तुर्की र फारसीका शब्द मिली बनेको हो। उर्दू र फारसी भाषाबाट कानूनी क्षेत्रमा पनि अनेक शब्द आएका हुन्। ती मध्ये 'अदालत', 'नजीर' र 'फिराद' जस्ता शब्दहरू लिन सकिन्छ। २००७ सालपछि एक पटक संस्कृतमा आधारित शब्द 'न्यायालय' शब्दको प्रयोग गरिए तापनि 'सर्वोच्च अदालत'मा 'अदालत' जस्ता उर्दूकै शब्द प्रयोग हुन थालेको छ। 'अदालत' शब्द अरबीबाट उर्दूमा आएको हो।

प्रशासनमा प्रयोग हुने शब्द 'नायब', 'खरदार' (खरीद-दार), 'वहीदार' जस्ता शब्दहरू उर्दूबाटै नेपालीमा त्यसबेला आएका हुन् जुनबेला भारतीय उपमहाद्वीपमा उर्दूको प्रभाव अति नै बढेको थियो। आर्थिक प्रशासनमा प्रयोग हुने 'खर्च', 'फछ्योट' र 'पेशकी' जस्ता शब्दहरू पनि उर्दूबाटै नेपालीमा पसेका हुन्।

उर्दूबाट आएका अनेक शब्दहरूको नेपालीकरण हुँदा अर्थको अनर्थ पनि भएको छ। उदाहरणका लागि उर्दूको 'नावालिग' शब्दलाई 'नावालक' भनी नेपालीकरण गरिएको छ। वास्तवमा 'वालिग' र 'वालक' शब्दको कुनै सम्बन्ध छैन। 'वालिग' शब्दको अर्थ 'वयस्क' हुनुपर्ने हो 'वालक' होइन। फारसी र अरबी दुवै भाषाबाट नेपालीमा आएका धेरै शब्द तत्सम जस्ता देखिएता पनि वास्तवमा त्यसो भन्न मिल्दैन। नेपालीमा एउटै 'क' भए पनि अरबीमा दुई किसिमका 'क' छन् जसको उच्चारण बेग्लै छ। यसै गरी 'फ' र 'ज' को संख्या पनि एकभन्दा बढी छ। नेपालीको फ़ैसला र अरबीको फैसला उस्तै किमिसले लेखिएता पनि 'फ' को उच्चारण फरक हुनाले तत्सम भन्न मिल्दैन।

भारतमा स्वतन्त्रता आन्दोलन र देश विभाजनताका संस्कृतनिष्ठ हिन्दीले बढी महत्त्व पायो। नेपालमा राणा विरोधी आन्दोलनको एक केन्द्र र नेपाली भाषाका पुस्तक र पत्रिकाको प्रकाशनको केन्द्रको रूपमा समेत वाराणसी (काशी) को महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ। वाराणसी र इलाहाबाद जस्ता पूर्वी उत्तर प्रदेशका शहरहरू हिन्दीलाई भारतको राष्ट्रभाषा बनाउने आन्दोलनमा सहभागी हुन पुगे। देवनागरी लिपिमा संस्कृतमय हिन्दी भारतको राष्ट्र भाषा बनेपछि अरबी भाषाबाट शब्दको भण्डार भरेको उर्दू भाषाको महत्त्व कम हुँदै गयो। हिन्दीमा फारसी र अरबी शब्दहरूको सट्टा संस्कृतका शब्दहरू बढी प्रयोग

हुन थाले। 'हावा', 'आराम', 'शुरू', 'खतम' जस्ता उर्दू मूलका शब्दहरू नेपाली भाषाका अभिन्न अंग बनिसकेतापनि नेपाली भाषा पनि बढ्दो मात्रामा संस्कृतमय हुन थाल्यो। नेपाली भाषामा तत्सम र तद्भव रूपमा प्रयोग भैरहेका 'पुलिस' र 'कर्णेल' जस्ता शब्दहरूको सट्टा 'प्रहरी' र 'महारथी' शब्दको प्रयोग हुन थाल्यो। नेपाली र हिन्दी दुवैको जननी संस्कृत भएको र दुवै देवनागरी लिपिमा लेखिने हुनाले नेपाली भाषा उर्दूभन्दा बढी हिन्दीसँग नजिक हुनु स्वाभाविक नै हो। यस्तो हुँदा हुँदै पनि 'मध्येनजर' र 'नजरन्दाज' जस्ता केही उर्दू शब्दहरू केही वर्ष यता नेपाली भाषामा घुसाउने प्रयास गरियो। नेपालीमा प्रयोग हुने केही शब्दहरू फारसी र अरबी अथवा फारसी र तुर्कीका सम्मिश्रण भई बनेका छन्। 'तोप' शब्द तुर्की हो र 'खाना' शब्द फारसी हुनाले 'तोपखाना' शब्द तुर्की फारसीको सम्मिश्रण बनेको शब्द भयो।

कुनै बालकलाई आमाको दूध बढी पिलाइयो भने अजीर्ण हुन सक्ने जस्तै नेपाली भाषालाई पनि अत्यधिक मात्रामा संस्कृतमय बनाइएमा जटिल र क्लिष्ट हुन जानेछ। एकातिर अनिवार्य संस्कृतको विरोध गरिदैंछ भने अर्कोतिर नेपाली भाषा यति संस्कृतमय भइसकेको छ कि अलिकति संस्कृत नजान्ने हो भने "गोरखापत्र" कै भाषा पनि बुझ्न गाह्रो हुने अवस्था आउन थालि सक्थ्यो। शताब्दीयौँदेखि नेपाली भाषाको अङ्ग भई सकेका फारसी, तुर्की र अरबी मूलका शब्दलाई पनि हटाइनु हुँदैन। 'कम्प्युटर' र 'इन्टरनेट' जस्ता शब्दको संस्कृत शब्द नखोजी अंग्रेजीकै तत्सम अथवा तद्भव शब्दको रूपमा प्रयोग गरिनुपर्दछ।

नेपाली भाषामा फारसी, अरबी र तुर्की भाषाबाट आएका केही तत्सम र तद्भव शब्दको लगतः

फारसी भाषाबाट आएका

आगन्तुक शब्द	नेपाली अर्थ	आगन्तुक शब्द	नेपाली अर्थ
आइन	- ऐन	गरिम	- तातो
आवाद	- आवाद	गिरफ्तार	- गिरफ्तार
आराम	- विश्राम	चीज	- वस्तु
आवाज	- स्वर	जंगल	- वन
कमजोर	- कमजोर	जंगी	- सामरिक
कानून	- कानून	जागीर	- सरकारी सेवा
कारखाना	- कारखाना	जिन्दगी	- जीवन
कारिन्दा	- कारिन्दा	ताजा	- ताजा
कुशती	- कुशती	दरखास्त	- आवेदन
कोशिस	- प्रयास	दरवार	- दरवार
खानदान	- परिवार	दुकान	- पसल
गर्दन	- घाँटी	दुश्मन	- शत्रु

आगन्तुक शब्द	नेपाली अर्थ	आगन्तुक शब्द	नेपाली अर्थ
पहलवान	- पहलवान	रेशम	- रेशम
पेशा	- व्यवसाय	शाही	- राजकीय
पेशी	- प्रस्तुती	शिकार	- शिकार
वख्शीश	- बकस	सजा	- सजाय
वच्चा	- बालक	सरकारी	- राजकीय
रंग	- रंग	हजार	- हजार

अरबी भाषाबाट आएका शब्द

आगन्तुक शब्द	नेपाली अर्थ	आगन्तुक शब्द	नेपाली अर्थ
अदालत	- न्यायालय	करीव	- नजिक
अमीर	- धनाढ्य	कर्ज	- ऋण
अब्बल	- पहिलो, सबभन्दा बेस	कसरत	- व्यायाम
आखिर	- अन्तिम	कागज	- कागत
इन्साफ	- न्याय	किफायत	- मितव्ययिता
इलम	- इलम	किराया	- भाडा
उम्र	- उमेर	कुर्सी	- मेच
कवुलियत	- मंजूरी	कुसुर	- कसूर
कव्र	- समाधि		

आगन्तुक शब्द	नेपाली अर्थ	आगन्तुक शब्द	नेपाली अर्थ
खतम	- समाप्त	तहवील	- तहवील
खबर	- समाचार	तहसील	- तहसील
खराब	- खराब	दखल	- कब्जा
खारिज	- पदमुक्ति, वैधानिकता समाप्ति	दाखिल खारिज	- स्वामित्व अदल बदल (जमिनको)
खिलाफ	- विरुद्ध	दावा	- दावा
गरीब	- दरिद्र	दिमाग	- मस्तिष्क, मगज
गलत	- बेठीक	दौलत	- धन
गैर	- अन्य	नक्कली	- सक्कली नभएको
जवाब	- उत्तर	नजर	- दृष्टि
जहाज	- जहाज	फौज	- सेना
जासूस	- जासूस	फैसला	- निर्णय
तसवीर	- चित्र	मशहुर	- महसुर, प्रशिद्ध
		मुकाम	- ठाउँ

आगन्तुक शब्द	नेपाली अर्थ	आगन्तुक शब्द	नेपाली अर्थ
मुद्दा	- अदालतमा दावा गरिएको कुरा	हद	- सीमा
मुल्क	- मुलुक, देश	हाजिर	- उपस्थित
मुश्किल	- कठिन	हाकिम	- पदाधिकारी
वकील	- वकील	हिसाव	- गणित
सफाई	- सफाई	हक	- अधिकार
साविक	- पहिलेदेखि प्रचलनमा भएको	हुकुम	- हुकुम

तुर्की भाषाबाट आएका

तुर्की शब्द	नेपाली अर्थ	तुर्की शब्द	नेपाली अर्थ
कैची	- कैची	वन्दुक	- वन्दुक
गालिच	- गलैचा	वहादुर	- वीर
चुगली	- चुगली	सुराग	- सुराग
चाकु	- चक्कु	सौगात	- सौगात
तोप	- तोप		

फारसी, अरबी र तुर्की भाषाबाट उर्दू र नेपाली भाषामा आएका शब्दहरूको लगत "उर्दू हिन्दी शब्दकोश" ले. मुहम्मद मुस्तफा खान महावह, उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थानमा आधारित छ।